

PETKES ZSOLT

SÁRSZENTÁGOTA KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐJE

A LELŐHELYKÖRÜLMÉNYEK ÉS LELŐHELYEK

Lelőhelykörülmények

1973. október 10-én a sárszentágotai iskola igazgatója értesítette a székesfehérvári Szent István Király Múzeumot, hogy az iskolától ÉK-re eső területen épülő óvoda alapozási munkái során két Ny-K-i tájolású csontvázas sírt bolygattak meg (1–2. sír). A munkások az egyik sírt teljesen, a másik pedig részben felszedték, a temetkezések csontanyagát, valamint az előkerült mellékleteket az iskolába vitték.

Az óvoda építési munkálatai miatt 1973 novemberében Csukás Györgyi végezte a leletmentést a készülő alapfalakon belüli területen, melynek során az alapozási árokkal párhuzamosan, egymástól kistávolságra 1 méter széles kutatóárokot húztak. Az 1973 novemberében végzett leletmentő ásatás során további 19 sír (3–21. sír) és két, a késő Árpád-korra keltezhető gödör (I–II. gödör) került feltárára. A 21. sírt a különösen nagy hideg és hó miatt nem lehetett kibontani, dokumentálni és felszedni.

1974. március 15-én értesítették a múzeumot az építési munkáinak további folytatásáról, azonban a helyszíni szemle során kiderült, hogy az óvoda épületét az eredeti elképzelésekhez képest 4 méterrel ÉNy-i irányba eltolták, valamint a DK-i homlokfal elé egy előteret kívántak kialakítani. Az építési munkák folytatásának bejelentéskor már megkezdték az új alapok kiásását, melynek során a munkások saját elmondásuk szerint újabb három melléklet nélküli csontvázat dúltak szét (22–24. sír), melyeknek helyét megközelítően feljegyezték.

A 24. sír jelölt helyén egy bolygatatlan sír került elő (25. sír). A lelőkörülmények ismeretében nem valószínűsíthető a rátemetkezés, így feltételezhetően a 24. sír valamennyivel távolabb helyezkedhetett el vagy a bolygatott felső rétegbe másodlagosan került csontokat dúltak szét. A leletmentés során további 8 sírt tártak fel (25–32. sír), melyből egy temetkezés (26. sír) az előző évben kiásott alapárok és kutatóárok közt helyezkedett el, valamint két további késő Árpád-kori méhkas alakú

gödör foltját figyelték meg (III–IV.gödör), melyeket az új alapozási árok ásásakor csaknem teljes szétdúltak. Az előkerült vermeteket mindkét esetben a sírokra ráásták. Az épülő óvoda ÉNy-i előterének helyén a talaj erősen bolygatott volt és egy ÉNy–DK-i irányban keskeny lehetett megfigyelni, a területéről csak elszórt csontok kerültek elő. 1996 és 1997 közt az óvoda épületének DNy-i oldalát egy kisméretű konyhával bővítették, majd egy újabb ütemben 2003-ban az épület DK-i oldalát egy nagyobb méretű teremmel toldották meg, azonban az építési munkálatokat egyetlen esetben sem előzte meg régészeti feltárás, így feltételezhetően újabb sírok pusztultak el.

A közöletlen temető alig jelent meg a szakirodalomban. Csukás Györgyi ásatási jelentésein túl¹ mindössze csak Hatházi Gábor a Sárvíz-völgyével és a besenyő megtelepedéssel foglalkozó tanulmányaiban² valamint az állatfejes karperecek kapcsán Kiss Attila összefoglaló munkájában³ és Kovács László a Szabolcs-Petőfi Sándor utcai temető feldolgozása során az állatfejes karperecek kapcsán⁴ említi a leelőhelyet.

A leelőhely

A temetőrészlet Sárszentágota település belterületének Ny-i részén, az Erkel Ferenc utca 12. számú teleken található, a Sárvíz árterének Ny-i oldalán fekszik. A települést Ny-ról a Sárvíz átlagosan 4 km széles ártere határolja, amely a tengerszint feletti magasság alapján egy alacsony (97–100 m) illetve egy magas ártérre (100–103 m) osztható. Sárszentágota település egy, a jégkorszakban kialakult hordalékkúpon fekszik, melynek legmagasabb pontja a falu központjában található Templom-domb (111,9 m). Ezen a helyen épült az Árpád-korban a falu temploma és létesült a későbbi temetője,⁵ ahol 1959-ben egy felújítás során 15–20 sírt pusztítottak el. A feldúlt sírokból S-végű karikákat és gyűrűket szolgáltatottak be a székesfehérvári múzeumnak.⁶ (1. kép) A település feltételezhetően 104 és 107 méter között magasságban

1 CSUKÁS 1974a, 76; CSUKÁS 1974b, 322; CSUKÁS 1975a, 100; CSUKÁS 1975b, 367; CSUKÁS 1976, 274.

2 HATHÁZI 1994, 12–49; HATHÁZI 1996, 224, 245–246.

3 KISS 1985, 306.

4 KOVÁCS 1994, 127.

5 HATHÁZI 1994, 12–49; HATHÁZI 1996, 224, 245–246.

6 HATHÁZI 1994, 12–49; HATHÁZI 1996, 224, 245–246.

1. kép Sárszentágota Árpád-kori lelőhelyei: 1. Sárszentágota-Óvoda, 2. Sárszentágota-Templom

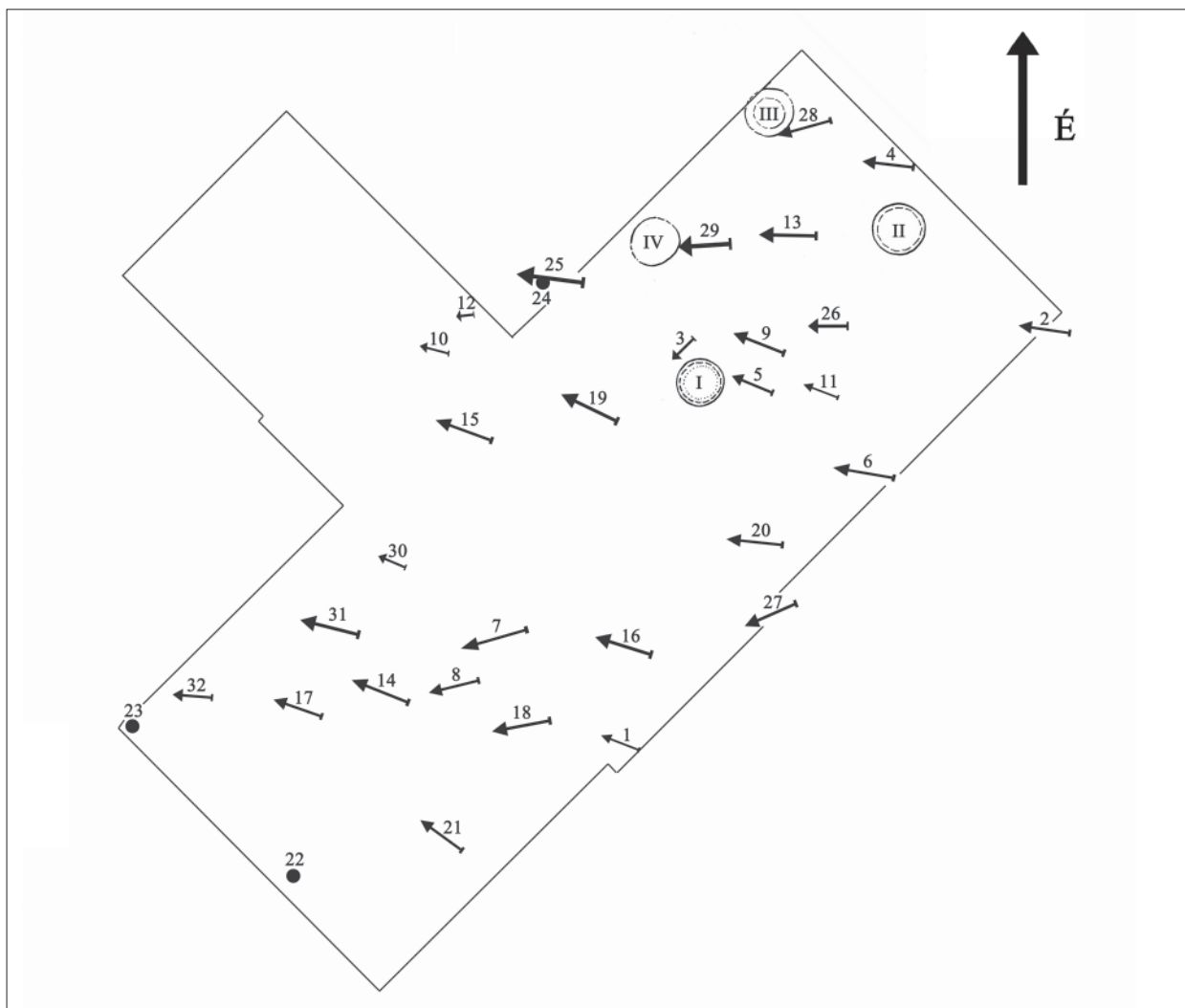
helyezkednek el, amelyet Ny-ról a Sárvíz alacsony ártere, míg É-ről, D-ről és K-ről a folyó magas ártere határolta.

A lelőhely egy az alacsony árter peremébe benyúló K-Ny-i irányú földnyelv ÉK-i oldalán, a környezetéből enyhén (1–3 méterre) kiemelkedő magaslaton helyezkedik el. A lelőhelyet É-ről, Ny-ról és D-ről gyenge lefolyású holtmedrek, vizenyős lapályok és tőzeges mocsarak határolták, melyeket szikes laposok tagoltak. A 19–20. század során bekövetkező folyóvíz-szabályzás következtében jelentősen átalakult a temető környezete, azonban azt napjainkban is kisebb, állandó, illetve időszakos tavak (Kis-tó, Bangó-tó, Sós-tó), valamint nádas, zsombékos, belvízzel súlyosan veszélyeztetett területek határolják a már említett három irányból.

A LELŐHELY KITERJEDÉSE

A két éven keresztül folytatott leletmentő ásatások során összesen 32 sír került feltárára vagy megfigyelésre. A temető kiterjedését egyetlen irányba sem sikerült tisztázni, így a temető feltételezhetően az óvoda körüli telkekre is átnyúlhat, azonban a helyi lakosok elmondásán túl semmilyen további információval nem rendelkezünk a temető pontos kiterjedéséről,⁷ így további adatok hiányában temető sírszámának megközelítő becslése sem lehetséges. (2. kép)

7 A bejelentést követően a helyszínre érkezett Csupák Györgyi a székesfehérvári múzeum régésze, aki több helyi lakostól arról értesült, hogy a most előkerült csontvázaktól 10–15 métere Ny-ra a 40-es években silógödörök ásása közben 8–10 temetkezést pusztítottak el, viszont az építési területtől ÉK-re épült pedagógus házak alapjának kialakítása során nem bukkantak újabb sírokra.

2. kép Sárszentágota-Óvoda kora Árpád-kori temetőrészlet temetőtérképe

GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Szent István Király Múzeum, Ltsz.: 97.1.1–19.1.

Embertani anyag: Szent István Király Múzeum, Ltsz.: 79.6.1–19.

SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1. tábla)

Felnőtt. (Ásatási megfigyelés alapján)

Az óvoda alapásási munkálatai során megsemmisítették a temetkezést, a csontokat felszedték, csak a feldúlt sírgödör helyét lehetett meghatározni.

Mellékletek:

1. 1 darab állatfejes öntött, zárt *bronzkarperec*. Törött. (Á: 6,5 cm, HÁ: 0,47 cm) Ltsz.: SZIKM 97.1.1.

2. 1 darab egyik oldalán elhegyesedő, a másik oldalán egyenesre vágott félkör átmetszetű bronz *huzalgűrű*. (Á: 2,5 cm, HÁ: 0,42×0,31 cm) Ltsz.: SZIKM 97.1.2.
3. 1 darab sodrást utánzó öntött, bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,6 cm, HÁ: 0,43 cm) Ltsz.: SZIKM 97.1.3.

2. sír (1. tábla)

Felnőtt. (Ásatási megfigyelés alapján)

SM: 40 cm; SSZ: 45 cm; VH: 143 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőtérképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /264°, a temetőtérképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Az óvoda alapásási munkálatai által erősen bolygatott sír. A sírgödör foltja csak a lábknál volt megfigyelhető, a sírgödör sarkai lekerekítettek. Eredeti helyzetben mindössze csak a koponyatető, a láb csontjai és a bal medencelapát maradt.

Melléklet nélkül.

3. sír (1. tábla)

Csecsemő. (Ásatási megfigyelés alapján)

SM: 77 cm; SH: 75; SSZ: 33 cm; VH: 58 cm.

T: DNy-ÉK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány /DNy-ÉK/ és a hozzárendelt szögérték /326°, így az irány megadásánál összesítő temetőterképpel megegyező adatot vettem figyelembe). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A koponya jobbra fordult. Kezek a test két oldalán, kissé behajlítva.

Melléklet nélkül.

4. sír (1. tábla)

Nő (?). Adultus (23–39 éves)

SM: 34 cm; VH: 162 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /264,5°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). A sírgödör csak a test jobb oldalán volt megfigyelhető. Feltételezhetően téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. Az építkezés során a mellkasi részt és a lábfejeket bolygatták. A koponya jobb oldalára fordult.

Mellékletek:

1. A bal halántéknál, a koponya alatt 1 darab kerek átmetszetű, nyitott *bronzkarika*. (Á: 2,0×2,2 cm, HÁ: 0,19 cm) Ltsz.: SZIKM 97.2.1.b.
2. A jobb halántéknál 1 darab kerek átmetszetű, nyitott *bronzkarika*. (Á: 2,2×2,4 cm, HÁ: 0,17 cm) Ltsz.: SZIKM 97.2.1.a.
3. A jobb csuklón 1 darab hegyesedő végű, kerek átmetszetű, bronz *huzalkarperec*. (Á: 6,8×6,7 cm, HÁ: 0,63 cm) Ltsz.: SZIKM 97.2.2.

5. sír (1. tábla)

Gyerek. Infans II. (7–11 éves)

SM: 58 cm; SH: 168; SSZ: 78 cm; mérhető VH: 121 cm.

T: Ny-K 277,5° Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A váz környezetében a sír földje hamuval és pernyével kevert. A csontvázat a sírgödör bal oldalára eltolva helyezték. A váz lábszárai és lábfejei hiányoztak. A koponya jobbra fordult. A bal alkar a medencére hajlítva, a jobb kézfej a balkéz csuklójára fektetve.

Mellékletek:

1. A jobboldali könyök külső oldalán 1 darab *tojáshéj*. (A felszedés során elpusztult.)

6. sír (1. tábla)

Felnőtt.

SM: 70 cm; SSZ: 63 cm; VH: 148 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /259°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az É-i

irányba tér el). Szabálytalan téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A sír földje pernyével kevert. Az építkezés során a váz lábfejeit elpusztították. A koponya balra fordult. A jobb alkar a jobb oldali medencelapátra hajlítva, a bal alkar a medencére fektetve, a bal kézfej a jobb kéz csuklóján feküdt.

Mellékletek:

1. A bal medencelapát külső oldalán szögletes *vascsat* töredékei. (A felszedés során elpusztult.)
2. A bal combfej külső oldalán kisméretű *vaskés*. (H: 5,5 cm, SZ: 1,2 cm) Ltsz.: SZIKM 97.3.1.

7. sír (2. tábla)

Nő. Maturus (53–59 éves).

SM: 92 cm; SSZ: 58, 65 cm; VH: 165 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /287°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az D-i irányba tér el). Szabálytalan téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. Az építkezés során a sír K-i végét, a váz lábfejeit elpusztították. A koponya jobbra fordult. A jobb kart derékszögben behajlítva, a jobb alkar pedig a testre helyezték.

Mellékletek:

1. A bal halántéknál 1 darab *S-végű bronzkarika* bőrszíz maradványaival. (Á: 2,2×2,1 cm, HÁ: 0,24 cm, S-vég Sz: 0,6 cm) Ltsz.: SZIKM 97.4.1.
2. A jobb kézen 1 darab ovális átmetszetű bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,2 cm, HÁ: 0,37×0,3 cm) Ltsz.: SZIKM 97.4.2.

8. sír (2. tábla)

Nő. Maturus (40–59 éves).

SM: 93 cm; VH: 160 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /287°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az D-i irányba tér el). Az állkapocs előrebillent.

Mellékletek:

1. A bal halántéknál 1 darab kisméretű, nyitott *bronzkarika*. (Á: 1,6 cm, HÁ: 0,19×0,24 cm) Ltsz.: SZIKM 97.5.1.
2. A bal kézen 1 darab keskeny, nyitott, bronz *pántgyűrű*. (Á: 2,0 cm, HÁ: 0,29×0,14 cm) Ltsz.: SZIKM 97.5.2.
3. A sírföldben 1 darab *bronzhuzal* töredék. (HÁ: 0,09 cm) Ltsz.: SZIKM 97.5.3.

9. sír (3. tábla)

Juvenis (15–18 éves)

SM: 77 cm; SH: 198 cm; SSZ: 63 cm; VH: 145 cm.

T: ÉNy-DK (a dokumentációban megadott szögérték /247,5°/ ellentmond az összesítő temetőterképen

megfigyelhető iránynak /ÉNy-DK/, a sír irányának megadásánál a temetőterképen megfigyelhető adatot vettem figyelembe). Szabálytalan téglalap alakú, erősen lekerekített sarkú sírgödör. A sír földje hamuval és pernyével kevert. A koponya enyhén jobbra fordult. Mindkét kart enyhén behajlították, a kézfejeket egymás mellé a medencére fektették.

Mellékletek:

1. A koponya alatt 1 darab kör átmetszetű, nyitott ezüstkarika. (Á: 2,8×2,7 cm, HÁ: 0,2 cm) Ltsz.: SZIKM 97.6.1.
2. A nyak körül 1 darab kettéhajlított, összecsavart („2 százból csavart”) vastag huzalból készült húrkoskampsós záródású bronz *nyakperec*. (Á: 15,0 cm, HÁ: 0,12 cm) Ltsz.: SZIKM 97.6.2.
3. A nyakperecre fűzve, annak közepén 1 darab közepén zeg-zug vonalakkal díszített, két végén stilizált madárfejen végződő bronz *félholdalakú csüngő*. (H: 4,8 cm, SZ: 3,2 cm, V: 0,1) Ltsz.: SZIKM 97.6.3.
4. A nyak körül a nyakperecre fűzve, a félholdalakú csüngőtől jobbra és balra 11 darab különféle típusú *gyöngy*. (6 darab lapított gömb alakú fehér, barna-téglaszínű és fekete gyöngy, 1 darab henger alakú sárga, barna-téglaszínű gyöngy, 3 darab lapított gömb alakú barna gyöngy, 1 darab kerek gömb alakú sárga, barna-téglaszínű és fekete gyöngy.) Ltsz.: SZIKM 97.6.4.
5. Melltájékon 1 darab töredékes, azonosíthatatlan *ezüstérem*. (A felszedés során elpusztult.)
6. A bal csuklón 1 darab öntött, nyitott állatfejes *bronzkarperec*. (Á: 6,7 cm, HÁ: 0,53 cm) Ltsz.: SZIKM 97.6.5.
7. A jobb alkar és a test között *tojáshéj*. (A felszedés során elpusztult.)
8. A jobb medencelapát felett 1 darab ismeretlen rendeltetésű, erősen korrodált *vastárgy*. (A tárolás során elpusztult.) Ltsz.: SZIKM 97.6.7.
9. A jobb kézen 1 darab dudorosán öntött, ezüst *karikagyűrű*. (Á: 2,16 cm, HÁ: 0,56 cm) Ltsz.: SZIKM 97.6.6.

10. sír (2. tábla)

Gyerek. Infans I. (4–6 éves).

SM: 39 cm; mérhető VH: 74 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /259°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Rossz megtartású. A feltárás során a váz lábszárait erősen megbolygatták. A koponya enyhén jobbra fordult. A jobb alkart a jobb medencelapátra hajlították.

Melléklet nélkül.

11. sír (2. tábla)

Gyerek. Infans II. (7–14 éves).

SM: 40 cm; mérhető VH: 106 cm.

T: ÉNy-DK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány / DNy-ÉK/ és a hozzárendelt szögérték /247,5°, így az irány megadásánál összesítő temetőterképpel megegyező adatot vettem figyelembe). Rossz megtartású. A feltárás során a váz lábszárait erősen megbolygatták. Mindkét alkart a medencére hajlították.

Mellékletek:

1. A bal csuklón 1 darab egyik oldalán elhegyesedő, a másik oldalán egyenesre vágott, kerek átmetszetű bronz *huzalkarperec*. (Á: 4,4 cm, HÁ: 0,35 cm) Ltsz.: SZIKM 97.7.1.

12. sír (2. tábla)

SM: 37 cm.

T: Ny-K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /281°, a temetőterképen a sír a Ny-K-i tengelytől enyhén az D-i irányba tér el). A sírt az alapásás során megsemmisítették. Eredeti helyzetben mindössze csak a koponya, három borda és a jobb felkarcsont maradt.

Melléklet nélkül.

13. sír (2. tábla)

Nő (?). Adultus (23–39 éves).

SM: 70 cm; SH: 184 cm; SSZ: 50 cm; VH: 155 cm.

T: Ny-K 270°. Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A sírgödör alján mintegy 20 cm vastagságban hamu- és pernyeréteg feküdt. A koponya és enyhén a felsőtest balra fordult. Állati eredetű bolygatás következtében a bal singcsont a bal combcsontra került. A csontváz helyzete alapján a tetemet egykor halotti lepelbe csavarhatták be.

Melléklet nélkül.

14. sír (2. tábla)

Nő. Adultus/Maturus (35–55 éves).

SM: 102 cm; KH: 197 cm; KSZ: 30 cm; VH: 170 cm.

T: ÉNy-DK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány és szögérték / DNy-ÉK 247,5°/ az összesítő temetőterképen megfigyelhető iránynak, az irány megadásánál összesítő temetőterképen szereplő értéket vettem figyelembe). Koporsós sír. A sírgödör nem volt megfigyelhető, azonban koporsó elszíneződése jól követhető volt a sírban, továbbá a bal felkar és a bal medencelapát külső oldalán a koporsó famaradványai is megmaradtak. A koponya jobbra fordult, az állkapocs előrebillent. A csontváz helyzete alapján a tetemet bele kellett préselni a szűk koporsóba, mivel a váll csontjai felhúzott helyzetben voltak, a két felkarcsont szorosan a testhez simult. Mindkét alkart a medencére hajlították.

Mellékletek:

1. Az jobb halántéknál 1 darab nyitott *bronzkarika*. (Á: 2,5 cm, HÁ: 0,14 cm) Ltsz.: SZIKM 97.8.1.a.
2. A bal halántéknál 1 darab *bronzkarika*. Törött. (Á: 2,6 cm, HÁ: 0,17 cm) Ltsz.: SZIKM 97.8.1.b.
3. A sír földből előkerült 1 darab trapéz átmetszetű, rovátkolt, bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,3 cm, HÁ: 0,45×0,24 cm) Ltsz.: SZIKM 97.8.2.

15. sír (4. tábla)

Férfi. Adultus/Maturus (30–59 éves).

SM: 95 cm; KH: 223 cm; KSZ: 50 cm; VH: 178 cm.

T: DNy–ÉK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány és szögérték /DNy–ÉK 247,5°/ az összesítő temetőterképen megfigyelhető iránynak, az irány megadásánál az összesítő temetőterképen szereplő értéket vettem figyelembe). Koporsós sír. A sírgödör nem volt megfigyelhető, a koporsó famaradványai a jobb felkarcsont külső oldalánál voltak érzékelhetők. A koponya sérült.

Mellékletek:

1. A test egyik baloldali bordáján 1 darab *S-alakura hajlított bronzhuzal*. (HÁ: 0,17 cm) Ltsz.: SZIKM 97.9.1.
2. A jobboldali sípcsont külső oldalán 1 darab *vaskés*. (A felszedés során elpusztult.)

16. sír (4. tábla)

Nő. Adultus (32–36 éves).

SM: 95 cm; SH: 183 cm; KSZ: 70 cm; VH: 143 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /253°/, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A sír földje hamuval és pernyével kevert. A koponya és a felsőteste is enyhén jobbra fordult. A két felkarcsont szorosan a testhez simult. Mindkét kart derékszögben behajlították és az alkarokat egymásra fektetve a testre helyezték. A csontváz helyzete alapján az elhunytat egykor halotti lepelbe csavarhatták.

Mellékletek:

1. A jobb kézen 1 darab bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,4 cm, HÁ: 0,45×0,19 cm) Ltsz.: SZIKM 97.10.1.
2. A bal kézen 1 darab bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,3 cm, HÁ: 0,5×0,19 cm) Ltsz.: SZIKM 97.10.2.

17. sír (4. tábla)

Gyerek. Infans I. (5–7 éves).

SM: 77 cm; SSZ: 48 cm; mérhető VH: 94 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /253°/, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i

irányba tér el). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A sír földje pernyével kevert. Az építkezés során a sír K-i oldalát elpusztították. A koponya balra fordult.

Melléklet nélkül.

18. sír (4. tábla)

Gyerek. Infans II. (11–14 éves).

SM: 94 cm; SSZ: 42 cm; mérhető VH: 125 cm.

T: Ny–K (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány /DNyNy–KÉK/ és a hozzárendelt szögérték /287°/, így az irány megadásánál összesítő temetőterképpel megegyező adatot vettem figyelembe, mely szerint a sír tengelye a Ny–K-i iránytól enyhén D felé tér el). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. Az építkezés során a sír K-i oldalát elpusztították. A koponya sérült. A bal alkart a medencére hajlították, a jobb kar derékszögben behajlítva, a testre fektetve úgy, hogy a jobb kézfejet a bal alkarra helyezték.

Mellékletek:

1. A koponya oldala mellett 1 darab *bronzkarika*. Töredékes. (HÁ: 0,13 cm) Ltsz.: SZIKM 97.11.1.
2. A bal medencelapáton 1 darab kör átmetszetű, összekalapált végű bronz *huzalgyűrű*. (Á: 2,2 cm, HÁ: 0,23 cm) Ltsz.: SZIKM 97.11.2.

19. sír (4. tábla)

Nő. Adultus (20–39 éves).

SM: 109 cm; mérhető VH: 125 cm.

T: ÉNy–DK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány / ÉNy–DK/ és a hozzárendelt szögérték /242°/, így az irány megadásánál összesítő temetőterképpel megegyező adatot vettem figyelembe). A sír földje pernyével kevert. A sírfenek kemény, agyagos, kavicsos. Rossz megtartású, bolygatott csontváz, melyből csak néhány borda a kézcsontok és az alsótest maradt meg. Mindkét kar derékszögben behajlítva, a testen egymásra fektetve.

Mellékletek:

1. A mellkas központjában 1 darab feltételezhetően öntési hibás ezüst *fejegyűrű*. (Á: 2,3 cm, HÁ: 0,29×0,27 cm) Ltsz.: SZIKM 97.12.1.
2. A jobb felkar külső oldalán 1 darab *vaskés*. (H: 7,6 cm, SZ: 1,1 cm) Ltsz.: SZIKM 97.12.2.

20. sír (4. tábla)

Nő. Adultus/Maturus (35–55 éves).

SM: 95 cm; VH: 153 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /264,5°/, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). A váz környezetében a sír földje hamuval és pernyével kevert.

A koponya jobbra fordult. A kezek szorosan a test mellett, a kézfejeket a combcsontokra fektették.

Mellékletek:

1. A jobb kézen 1 darab egyik oldalán elhegyesedő, a másik oldalán egyenesre vágott, ovális átmetszetű bronz *huzalgűrű*. (Á: 2,4 cm, HÁ: 0,38×0,28 cm) Ltsz.: SZIKM 97.13.1.
2. A bal kézen 1 darab nyitott, bronz *pántgűrű*. Deformálódott. (Á: 2,3×1,7 cm, HÁ: 0,18×0,06 cm) Ltsz.: SZIKM 97.13.2.

21. sír (4. tábla)

Nő. Adultus (23–39 éves).

SM: 98 cm; VH: 147 cm.

T: ÉNy–DK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott irány / ÉNy–DK/ és a hozzárendelt szögérték /236°, így az irány megadásánál az összesítő temetőterképpel megegyező adatot vettem figyelembe). A különösen rossz időjárási körülmények miatt a csontváz nem került felszedésre. A koponya balra fordult. A bal alkart a medencére fektették, a jobb alkart pedig derékszögben a testre hajlítva a bal alkarra helyezték.

Mellékletek:

1. A bal kézen 1 darab ovális átmetszetű bronz *karikagyűrű*. (Á: 2,2 cm, HÁ: 0,27×0,17 cm) Ltsz.: SZIKM 97.14.1.

22. sír

1974. március.

Az óvoda alapásási munkálatai során megsemmisítették. A csontokat felszedték, csak a feldúlt sírgödör helyét lehetett hozzátétőlegesen bemérni a munkások útmutatása alapján.

Melléklet nélkül.

23. sír

1974. március.

Az óvoda alapásási munkálatai során megsemmisítették. A csontokat felszedték, csak a feldúlt sírgödör helyét lehetett hozzátétőlegesen bemérni a munkások útmutatása alapján.

Melléklet nélkül.

24. sír

1974. március.

Az óvoda alapásási munkálatai során megsemmisítették. A csontokat felszedték, csak a feldúlt sírgödör helyét lehetett hozzátétőlegesen bemérni a munkások útmutatása alapján.

Melléklet nélkül.

25. sír (5. tábla)

1974. március.

Férfi. Maturus (40–59 éves).

SM: 78 cm; SH: 234 cm; SSZ: 67 cm; VH: 171 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /264,5°, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A sír földje hamuval kevert. A koponya balra fordult. Állati eredetű bolygatás következtében néhány borda, a jobb alkar és a jobb kézfej csontjai K-i irányba mozdultak el, az álkapocs a medencébe, az ujjcsontok pedig a lábak közé kerültek. A jobb alkart a jobb oldali medencelapátra helyezték.

Melléklet nélkül.

26. sír (5. tábla)

Gyerek. Infans I. (5–7 éves).

SM: 56 cm; SSZ: 52 cm; mérhető VH: 69 cm.

T: Ny–K 276°

Az alapozási árok ásása során a sír K-i és Ny-i oldalát egyaránt elpusztították, a lábszár és a lábfej csontjait eltávolították. A sírgödör formáját csak a test két oldalán lehetett megfigyelni. A sír földje hamuval kevert. Az álkapocs előrebillent. Mindkét kar behajlítva, alkarok a medencébe helyezve.

Mellékletek:

1. A bal kézen 1 darab nyitott bronz *pántgűrű*. (Jelenleg nem található meg a múzeum gyűjteményében) Ltsz.: SZIKM 97.15.1.
2. A jobb combcsont külső oldala mellett 1 darab *vaskés*. (Jelenleg nem található meg a múzeum gyűjteményében) Ltsz.: SZIKM 97.15.2.

27. sír (5. tábla)

Felnőtt.

SM: 66 cm; VH: 156 cm.

T: DNy–ÉK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott szögérték /292,5°/ az összesítő temetőterképen megfigyelhető iránynak /DNy–ÉK/, az irány megadásánál az összesítő temetőterképen szereplő értéket vettem figyelembe). A jobb kézfejnél és a jobb lábfejnél beásás nyomai voltak megfigyelhetők. A sírgödör formáját csak a test jobb oldalán lehetett megfigyelni. A váz környezetében a sír földje hamuval kevert. A koponya sérült. A bal kart megközelítően 100° szögben behajlították és a testen keresztbe helyezték.

Melléklet nélkül.

28. sír (5. tábla)

Felnőtt.

SM: 48 cm; SSZ: 53; SH: 180 cm; mérhető VH: 135 cm.

T: ÉNy–DK (a dokumentációban egymásnak ellentmond a megadott szögérték /287°/ az összesítő temetőterképen megfigyelhető iránynak, az irány megadásánál az összesítő temetőterképen szereplő értéket vettem figyelembe). A 3. gödör ásása során elpusztították a sír ÉNy-i sarkát. Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A koponya a gödör ásása során elpusztult. A bal alkar a medencére hajlítva, a jobb kar derékszögben a testre helyezve, a jobb kézfej a bal könyökön feküdt. A bal lábszár térdben enyhén behajlítva.

Mellékletek:

1. A bolygatott nyakcsigolya mellett 1 darab nyitott bronzkarika. (Á: 2,5 cm, HÁ: 0,23 cm) Ltsz.: SZIKM 97.16.1.

29. sír (5. tábla)

Felnőtt.

SM: 65 cm; SSZ: 73; mérhető VH: 136 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /276°, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az D-i irányba tér el). A 4. gödör ásása során elpusztították a sír Ny-i oldalát. Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A lábfej környezetében a sír földje hamuval kevert. A koponya a gödör ásása során elpusztult. A kéz és a lábfej csontjai állati bolygatás következtében elmozdultak. Mindkét alkar a medencébe hajlítva, a két kézfejet egymásra fektetve.

Mellékletek:

1. A test jobb oldala mellett, a jobb kar alatt 1 darab vaskés. (A felszedés során elpusztult, leltározásra nem került.)

30. sír (5. tábla)

Gyerek.

SM: 60 cm; SSZ: 35; mérhető VH: 67 cm.

T: Ny–K 277,5°. Az alapozási árok ásása során a sír K-i oldalát elpusztították, a lábfejek csontjait eltávolították. Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A koponya sérült. A jobb alkart a testre, a koponya irányába behajlították.

Mellékletek:

1. A koponya csontjai között 1 darab két szálból fonott bronz huzalkarika töredéke. (Á: 1,6 cm, HÁ: 0,13 cm) Ltsz.: SZIKM 97.17.1.
2. A nyak körül 17 darab különféle típusú gyöngy. (1 darab henger alakú üveggyöngy, 16 darab kása üveggyöngy.) Ltsz.: SZIKM 97.17.2.

3. A nyak táján, a gyöngyök között 1 darab átlukasztott római kisbronz. (Á: 1,9 cm) Ltsz.: SZIKM 97.17.3.

4. A kidobott földből előkerült 1 darab ólom lemez. Töredék. Ltsz.: SZIKM 97.17.4.

31. sír (5. tábla)

Nő. Maturus (53–59 éves).

SM: 72 cm; SSZ: 58; SSZ: 190; VH: 153 cm.

T: Ny–K (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /253°, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Szabálytalan téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A koponya jobbra fordult. A jobb alkar a testre, a koponya irányába behajlítva, a bal alkar a medencére hajlítva.

Mellékletek:

1. A bal halántéknál 1 darab nyitott bronzkarika. (Á: 2,4×1,8 cm, HÁ: 0,17 cm) Ltsz.: SZIKM 97.18.1.b.
2. A jobb halántéknál 1 darab nyitott bronzkarika. (Á: 2,4×2,1 cm, HÁ: 0,27 cm) Ltsz.: SZIKM 97.18.1.a.

32. sír (5. tábla)

Gyerek.

SM: 90 cm; SSZ: 33; SSZ: 130; VH: 104 cm.

T: DNy–ÉK (a sír helyzete az összesítő temetőterképen kissé eltér a dokumentációban megadott szögértéktől /264,5°, a temetőterképen a sír a Ny–K-i tengelytől enyhén az É-i irányba tér el). Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör. A koponya balra fordult.

Melléklet nélkül.

A TEMETŐ LELETANYAGA

A feltárt sírok alacsony száma, valamint a bolygatott sírok magas aránya⁸ miatt a különböző temetkezési szokások (pl.: tájolás, sírgödörök formája és mélysége, karok helyzete stb.) vizsgálata nem célravezető. A vizsgálatba bevonható elemek alacsony száma miatt a várható eredmény erősen esetleges, véletlenszerű és félrevezető lehet. A temető teljes mérete ismeretlen, a terület domborzati viszonyai nem akadályozzák egyik irányba sem a sírok terjedését, így a temetkezések megközelítő száma sem adható meg. Az ismerté vált 32 sír mindössze csak a temető egy időszakának tekinthető, így a további feltárásokig ennek a tanulmánynak a leletanyag bemutatásán túl csak a temetőrészlet lehető legpontosabb időrendi elhelyezése a célja.

A lelőhelyen feltárt 32 temetkezés közül 20, tehát sírok 62,5 %-a tartalmazott valamilyen típusú mellékletet. A sírokból teljes mértékben hiányoznak a fegyverek,

8 A feltárt 32 temetkezésből több mint felét, összesen 17 sírt (53%) ért kisebb (11 sír, 34%) nagyobb (6 sír, 19%) bolygatás.

mellékletként csaknem kivétel nélkül ékszereket és használati tárgyakat helyeztek az elhunytak mellé. A temetőtöredékből előkerült leggyakoribb melléklet típust a gyűrűk alkotják, 11 sírból összesen 14 darab került elő. Az ékszerek közül a gyűrűket a különböző típusú karikák követik gyakoriságban (9/12), majd a karperecek (4/4), gyöngyök (2/2), a nyakperec (1/1) és a félhold alakú csüngő (1/1) következik. Továbbá öt esetben helyeztek az elhunyt mellé vaskést, egy temetkezésből pedig egy vascsat került elő. A temetőtöredék keltezését nagyban elősegíthette volna a 9. sírból származó kis ezüstérme, amely azonban a felszedés során elpusztult. A bolygatottság ellenére megállapítható, hogy egy mellékletekben viszonylag gazdag soros temető töredék került elő.

Gyűrűk

A lelőhelyről származó gyűrűk típusban, kialakításban és anyagukban jelentős változatosságot mutatnak. A 14 darab gyűrű összesen négy különböző típusba sorolható (huzalgyűrű, öntött karikagyűrű, fejes gyűrű, pántgyűrű), továbbá a karikagyűrűk további két altípusa különböztethető meg (rovátkolt karikagyűrű, dudoros karikagyűrű). A gyűrűk anyaga két ezüst gyűrű kivételtől (a 9. sírból származó dudoros öntött karikagyűrűtől és a 19. sírből származó fejes (?) gyűrűt) eltekintve bronz.

A temető három sírjából (1., 18., 20. sír) összesen három huzalgyűrű került elő. Ezeknek a típusoknak a használata a magyarországi kutatás szerint lefedi a teljes 10–11. századot.⁹ Ennél szűkebb időintervallumra keltezhető a temető hat sírjából (1., 7., 9., 14., 16., 21. sír) származó hét darab karikagyűrű, melyek használata a 10–11. század fordulóján érte el a csúcspontját.¹⁰ Pántgyűrű a temető három sírjából (8., 20., 26. sír) három darab került elő, mindegyik a bal kézfej csontjai között feküdt. A díszítetlen pántgyűrűk már az avar korban jelen voltak, majd ugyanez a típus megfigyelhető a 10–11. századi leletanyagban is.¹¹ Istvánovits Eszter a rétközi temetők elemzése kapcsán kimutatta, hogy ez a

gyűrűtípus elsősorban női és gyerek sírokból származik,¹² ezt a megfigyelést a sárszentágotai temető sírjai is megerősíthetik. A 19. sírből egy idáig párhuzam nélküli, egyedi kialakítású fejes (?) gyűrű került elő. A gyűrű egyedi formájának tudatos kialakítása azonban erősen megkérdőjelezhető a fejrész kidolgozatlansága miatt, illetve az ott megfigyelhető egyenetlen, rossz minőségű felület esetleges öntési hibára vagy rontott darabra is utalhat.

Huzalkarikák

A 10–11. századi úgynevezett soros, köznépi temetők vizsgálata során a különböző típusú huzalkarikák, külön kiemelve az S-végű karikák¹³ mindig is különleges szerepet kaptak. Ez a kiemelt szerep a sárszentágotai temetőtöredék esetében nem feltétlenül jellemző, hiszen gyűrűk nagyobb számban kerültek elő a lelőhelyen. Ennek ellenére vizsgálatuk a tárgy típus nagyfokú feldolgozottsága miatt elsőleges.

Az egyszerű, sima huzalkarikák lényegében a teljes honfoglalás és Árpád-kor alatt használatban voltak,¹⁴ sőt a korszakot megelőző és az azt követő időszakban is kimutatható a jelenlétük, míg az S-végű karikák már egy valamennyivel szűkebb időintervallumot határoznak meg. Az S-végű karikák megjelenését Szőke Béla az 960–970-es évekre helyezi,¹⁵ azonban a tárgy típus elterjedésével kapcsolatban többen felhívták arra a figyelmet, hogy ez az időpont elsősorban a Felvidék nyugati részére illetve a Dunántúlra érvényes.¹⁶

A bőséges szakirodalom ellenére kisebb figyelmet kapott a huzalkarika viselet fokozatos átalakulása, míg az S-végű karikák megjelenésének kezdetén többségében egyszerű huzalkarikák kerültek elő a sírokból, majd időben előre haladva fokozatosan kiegyenlítődött az egyszerű és az S-végű huzalkarikák aránya, végül döntő többségbe kerültek S-végű karikák, de sohasem sikerült kiszorítaniuk az egyszerű karikákat a mindennapi viseletből.¹⁷ Az S-végű karikák felső határát megnyugtatóan Bóna István tisztázta a dunaujváros-pusztaszentegyházi templom

9 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 79.

10 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 79.

11 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 68.

12 ISTVANOVITS 2003, 303.

13 A témáról alapos áttekintést nyújt: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 54–59.

14 KOVÁCS 1994, 112; KISS 2000, 71; MESTERHÁZY 2002, 332; RÉVÉSZ 2008, 402.

15 SZŐKE 1962, 87.

16 TÖRÖK 1962, 43; MESTERHÁZY 1965, 104; MESTERHÁZY 2002, 332.

17 Révész 2008, 402; MESTERHÁZY 2002, 332. Továbbá a sima huzalkarikák és az S-végű karikák egymáshoz viszonyított aránya nem csak időben, hanem térben is egyenetlen, egyes régiókban alacsonyabb számban voltak jelen, mint más térségekben. Az S-végű karikák elterjedésének regionális különbségeire utal Révész László a Heves megyei 10–11. századi leletanyag tárgyalása során, rámutatva arra, hogy az általa vizsgált területen „az S-végű karika a 10. század utolsó harmadában megjelent ugyan, de sohasem vált közkedvelté. Széleskörűen nem terjedt el még a 11. században sem”. Révész 2008, 405.

és templom körüli temető kapcsán, kimutatva, hogy az egyszerű S-végű karikatípusok egészen az Árpád-kor végéig megtalálhatók a templom körüli temetőkben és a különböző kincsleletekben, így nincs pontos datáló értékük.¹⁸

A sárszentágotai temetőből az előkerült huzalkarikák, a 14. sírból származó S-végű karikatól eltekintve az egyszerű huzalkarikák közé tartoztak, mely utalhat arra, hogy a huzalkarikák divatváltozásának még korai szakaszából származhatnak az itt előkerült temetkezések.

Nyakpercec

A temető 9. sírjából származó bronz nyakpercec keltezése időben szintén széles sávot mutat. Míg Szabó János Győző a 10. század végétől a 11. század közepéig, harmadik negyedéig keltezte ezeket a tárgyakat,¹⁹ addig többen a nyakpercec huzalvastagsága kapcsán megjegyezték, hogy a vastagabb huzalból készített példányok a 11. század 20-as éveitől jelenhettek meg.²⁰ Az ibrányi temetőben Istvánovits Eszter megfigyelése szerint a vékony huzalból készített torquesek már a 10. század közepső harmadában megjelentek. Továbbá megfigyelte, hogy a 4–5 mm vastag huzalból készített darabok, már a 10. század második felében, végén megjelennek a temetőben.²¹ A sárszentágotai temető 9. sírjából származó nyakpercec, a 4–5 mm huzalvastagságával szintén ebbe az átmeneti kategóriába sorolható.

Karperecek

A sárszentágotai temetőtöredék négy sírjából (1., 4., 9., 11. sír) összesen négy bronz karperecec került elő. A sírmező 4., és 9. sírjában egy-egy darab kerek átmetszetű elhegyesedő végű huzalkarperecec volt. Ez a jellegzetes típusú karperecec feltételezhetően már a 10. század első felétől jelen volt a Kárpát-medencében,²² de a 11. századból is ismert néhány példány.²³ Az 1. és 9. sírből szintén egy-egy darab állatfejes karperecec származott. Ezen ékszertípus vizsgálatát Kovács László végezte el a Szabolcs-Petőfi

utcai temető feldolgozása során, tanulmányában bár az ásatási jelentésekből ismerte a sárszentágotai állatfejes karperececeket, azonban azok formáját leközlés hiányában nem tudta saját típusrendszerébe besorolni.²⁴ Kovács László rendszerébe az 1. sírből származó törött, feltételezhetően zárt, állatfejes bronz karperecec a 1.d. típusba, míg a 9. sírből előkerült nyitott, állatfejes bronz karperecec a 1.a. típus sorolható. Kovács László mind az 1.a., mind a 1.d. típust a 10. század második felétől a 11. század közepéig keltezi.²⁵

Félhold alakú csüngő

A temető 9. sírjából egy darab bronz félhold alakú csüngő került elő, a csüngő egyedi kialakítású, közvetlen formai párhuzama nem ismert a Kárpát-medence területéről. Hasonló a két végén stilizált madárfejen végződő bronz lunula több is ismert a korszak leletanyagában,²⁶ melyek a legközelebbi párhuzamnak tekinthetők, azonban ezek mindegyikének belső ívén egy halfarok formájú kisméretű nyúlványt alakítottak ki.

A félhold alakú csüngők kutatása Kralovánszky Alán munkásságához köthető, hiszen a magyarországi kutatásban idáig egyedülként egy tanulmányt szentelt ennek a tárgytípusnak.²⁷ Munkájába 36 lelőhelyről 47 példányt vont be, melyeket készítési módjuk és díszítésük alapján három fő típusra és további altípusokra osztott. A félhold alakú csüngők használatát a 10. század utolsó negyede és 11. század utolsó negyede közé helyezte és a tárgyakat kereskedelmi árucikknek tekintette, melyek véleménye szerint eredetileg „Dél-Oroszország” területén készültek, majd a Kárpát-medencében ezeket a keleti példányokat utángyártották. Az általa vizsgált példányok női és gyermek sírokból kerültek elő és viselését egy etnikailag vegyes, a Kárpát-medencében már összekeveredett magyar, avar, bajor, szláv lakossághoz kötötte.

Kralovánszky Alán gyűjtését 1985-ben Kiss Attila egészítette ki az újonnan előkerült leletanyag alapján, így Ő már 63 lelőhely 102 példányát és a németóvárról származó öntőmintát tudta bevonni a vizsgálatba.²⁸

18 BÓNA 1978, 138–139.

19 SZABÓ 1980, 62.

20 SZÓKE 1962, 93; GIESLER 1981, 116–120; KOVÁCS 1986, 101; KOVÁCS 1994, 115.

21 ISTVAONVITS 2003, 291.

22 SZÓKE 1962, 67; SZABÓ 1980, 66; RÉVÉSZ 1996, 90–91; LANGÓ 2001, 38–40.

23 ISTVAONVITS 2003, 308–309.

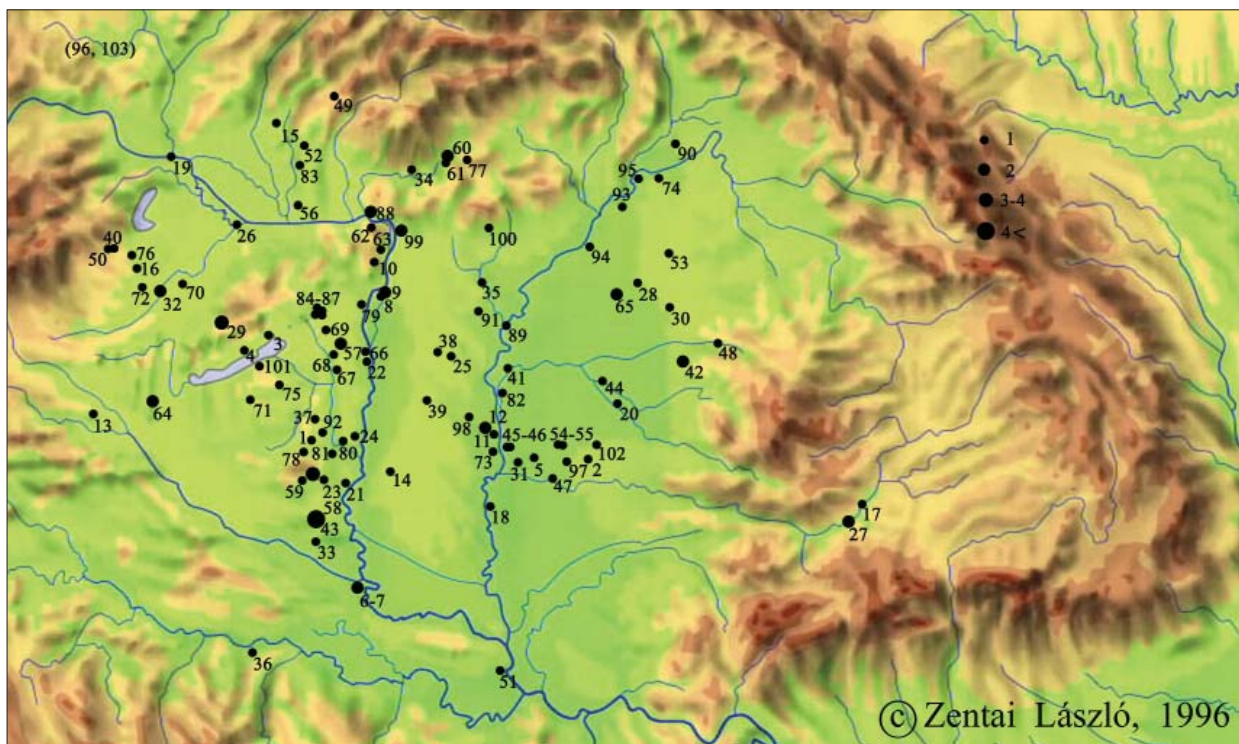
24 KOVÁCS 1994, 137.

25 KOVÁCS 1994, 132–134.

26 Székesfehérvár-Szárászrét, Szabolcs-Vontatópart, Tevel-Venyigés, szórvány.

27 KRALOVÁNSZKY 1959, 76–82.

28 Kiss 1985, 233, 313–315, 333, 19. térkép.

3. kép A félhold alakú csüngők elterjedése a Kárpát-medencében

1. Aparhant–V. halastó, szórvány; 2. Arad-Földvári puszta (Arad, RO); 3. Balatonalmádi-Vörösberény; 4. Balatonudvari-Fővényes; 5. Békéssámoson–Újosztás; 6. Bjelo-Brdo (Bjelo-Brdo, HR); 7. Bjelo-Brdo 182. sír (Bjelo-Brdo, HR); 8. Budapest, Csepel-Királyerdő; 9. Budapest, Csepel-Komáromi út; 10. Budapest-Lipótmező; 11. Csanytelek, szórvány; 12. Csanytelek–Dilitor 56. sír, 61. sír; 13. Csáktornya (Čakovec, SLO); 14. Csávoly-Tanyasi iskola; 15. Csáktornya (Čakovec, SLO); 16. Csávoly-Tanyasi iskola, szórvány; 17. Csekej 269. sír (Čakajovce, SK); 18. Csóka–Szerb temető (Чока, SRB); 19. Dévény–Vinohrad (Devín, SK); 20. Doboz; 21. Dunaszekcső; 22. Dunaújváros-Csetény 174. sír; 23. Ellend-Nagyödör-dűlő 144. sír; 24. Fadd–Jeges hegy, szórvány; 25. Szentkirály, szórvány; 26. Győr-Belváros, szórvány; 27. Gyulafehérvár-Mentőállomás 63/1980. sír, 501/1981. sír (Alba Iulia, Ro); 28. Hajdúszoboszló-árkoshalom 77. sír; 29. Halimba-Cseres 286. sír, 423. sír, 438. sír, 651. sír; 30. Hencida; 31. Hódmezővásárhely- Kopáncs 9. sír; 32. Ikervár–Virág utca 52. sír, 97. sír; 33. Illocska-Magyarsko groblje (Iločac); 34. Ipolykeszi 127. sír, 147. sír (Kosihy nad Iplom, SK); 35. Jászberény-Szent Pál halom; 36. Junozovci, HR; 37. Kalaznó, szórvány; 38. Kecskemét-Urrét; 39. Kiskunhalas-Bodoglár; 40. Középpulya (Mitterpullendorf, A); 41. Kunszentmárton (Szentés)–Kökényzug; 42. Magyarhomorog 132. sír, 153. sír; 43. Majs-Udvari rétek 9. sír, 53. sír, 108. sír, 237. sír, 505. sír, 533. sír, 560. sír, 603. sír, 681. sír, 738. sír, 760. sír, 806. sír, 900. sír, 976. sír, 1031. sír, 1047. sír, 1051. sír, 1069. sír, 1126. sír; 44. Mezőberény–Kérhalom 65. sír; 45. Mindszent–Ludas–Gyóvai T. földje; 46. Mindszent–Ludas–Korom E. földje; 47. Nagylak-Tégláégető 6. sír; 48. Nagyváradszöllös (Oradea, RO); 49. Nagyvendég (Veľké Hoste, SK); 50. Ligvánd 1. sír (Nebersdorf, A); 51. Novi Banovci (Нови Бановци, SRB); 52. Zsitvabesenyő–Papföld (Bešeňov, SK); 53. Nyíregyháza, szórvány; 54. Orosháza–Kristó téglagyár; 55. Orosháza–Rákóczi telep 96. sír; 56. Ógyala-Bagota 36. sír (Hurbanovo); 57. Perkáta-Nyúli-dűlő; 58. Pécs–Somogy 33. sír, 118. sír, 138. sír, 141. sír; 59. Pécs–Szent István tér; 60. Pilin-Simányhegy 5. sír, 26. sír; 61. Piliny, szórvány; 62. Pilismarót–Dózsa György út 38.; 64. Pusztaszentlászló 203. sír; 65. Püspökladány-Eperjesvölgy 92. sír, 107. sír; 66. Rácalmás-Göböljárás; 67. Sárbogárd-Tringer tanya 84. sír; 68. Sárosd-Kertali-domb; 69. Sárszentágota-Óvoda 9. sír; 70. Sitke-Hegyalja, szórvány; 71. Somogyaszaló–Kossuth Lajos út 65. 5/b. sír; 72. Sorokpolány-Berekalja 72. sír; 73. Ópusztaszer-Sövényháza; 74. Szabolcs-Vontatópart; 75. Szakcs-Deák Ferenc utca 6. 6. sír; 76. Szakony; 77. Szalmatercs–Fehérlő dűlő; 78. Szárász-Szlávia-dűlő; 79. Százhalombatta–Pannonia puszta 15. sír; 80. Szedres-Ifigénia-puszta; 81. Szekszárd-Csötönyi völgy; 82. Szentes-Nagyhegy; 83. Szentmihályúr 36. sír (Michal nad Žitavou, SK); 84. Székesfehérvár-Demkóhegy, szórvány; 85. Székesfehérvár-Kanizsai út; 86. Székesfehérvár-Sóstó; 87. Székesfehérvár–Szárazrét 87. sír; 88. Szob–Koliba 25. sír, 41. sír; 89. Szolnok–Repülőtér 1. sír; 90. Szomotor–Hegyi legelő 7. sír (Somotor, SK); 91. Tápiószéle–Szőlő 1. sír; 92. Tevel–Venyigés, szórvány; 93. Tiszaeszlár-Dióskert 17. sír; 94. Tiszalök–Rázompuszta I. temető 99. sír; 95. Tímár–Béke TSz majorja I. temető 22. sír; 96. Tolna megyei szórvány; 97. Tótkomlós–Viharsarok TSz Szárazér partja; 98. Tömörkény–Jajgató halom; 99. Vác–Hétkápolna; 100. Visonta-Felsőrét 10. sír; 101. Vukovár–Lijeva bara, szórvány (Vukovár-Lijeva bara, HR); 102. Zamárdi-Csapási-dűlő, Réti földek; 103. Zimándújfalu, szórvány (Zimandu Nou, RO); 104. Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely

Az utobbi években a tovább bővült az előkerült leletanyag, így jelenleg 104 lelőhelyről 148 példányt ismerünk. (3. kép) A félhold alakú csüngők elterjedése erősen a Dunántúltra, azon belül is a Dunántúl keleti felére, a Pilismarót, Vukovár, Halimba által kijelölt háromszögre koncentrálódik, itt található a lelőhelyek közel egyharmada (32 lelőhely) és az ismert példányok csaknem fele (67 darab). A leletek további csoportosulása figyelhető meg a Tisza középső folyása mentén a Körös és a Maros közötti területen, ahol 14 lelőhelyről 15 példány ismert, illetve Szombathely körzetéből, ahol 7 lelőhelyről 8 darab került elő. Az elterjedési térkép által kirajzol körzetek sok esetben félrevezetőek lehetnek, azokat nagyban befolyásolhatja a korszak kutatottságának különbségei egy régiókban vagy egy-egy temető kiemelkedő leletanyaga (pl.: Majs-Udvardi rétek), amely túlreprezentálja a régió leletanyagát. Azonban a lunulák markáns Dunántúli jelenléte egyértelműen alátámasztható, bár a leletanyag koncentrációja nem feltétlenül rajzol ki műhelyközretet. Erre utalhat az a tény, hogy a jellegzetes, csaknem 100%-os formai egyezést mutató lunula típusok egymástól nagy távolságra találhatók meg²⁹, illetve az nagyfokú formai és díszítésbeli változatosság.³⁰

A 148 jelenleg ismert példány közül 55 példány 46. sírból vonható be az időrend vizsgálatába, a többi darab szórvány jellege vagy a dokumentáció hiányossága miatt nem vonható be a keltezésbe. Négy sírban érem keltezi a lunulákat, a Csanytelek–Dilitor 61. sír, Magyarhomorog 153. sír, Püspökladány–Eperjesvölgy 107. sír esetében I. István (1000–1038) érem datálja a sírt, míg a Magyarhomorog 132. sírből egy I. István (1000–1038) és egy I. András (1046–1060) érme került elő. A datálásba bevonható további sírok a temetőben lévő helyzetük és a sírokból származó további tárgyak alapján kerültek keltezésre, így a következő időrendi elrendezés adódik:

- 10. század második fele → 5. sír (5. példány)
- 10. század utolsó harmada → 3. sír (4. példány)
- 10. század második fele, 11. század eleje → 5. sír (6. példány)
- 10. század vége, 11. század első fele → 11. sír (14. példány)
- 11. század első fele → 8. sír (9. példány)

- 11. század középső harmada → 7. sír (9. példány)
- 11. század második fele → 4. sír (5. példány)
- 11. század második fele, 12. század → 2. sír (2. példány)
- 12. század → 1. sír (1. példány)

A legkorábbi keltezhető Szedres-ífigéniapusztai lovassírbólszármazó darab jelenleg nem tanulmányozható, a fennmaradt rajz alapján pedig a félhold alakú csüngők közé sorolás megkérdőjelezhető.³¹ A szintén a 10. század derekára datálható csekeji 269. sírból származó csüngő szintén további vizsgálatokra szorul, így a félhold alakú csüngők megjelenése a Kárpát-medence 10. századi leletanyagában jelenleg nem keltezhető korábbra a 10. század második felénél. A lelettípus elterjedése csúcsát a 10–11. század fordulóján érte el, használata az egész 11. század folyamán kimutatható, sőt egy-egy példány 12. században, a templom körüli temetőkben is megtalálható.³²

A megnövekedett leletanyag továbbra is alátámasztja Kralovánszky Alán megfigyelését, amely szerint a félhold alakú csüngőket nők és gyermekek mellé helyeztek, a lunulák minden vizsgálható esetben női és gyermek sírokból kerültek elő.

A lunulák azonban nem tekinthetők távolsági kereskedelmi árunak, azok vélhetően a Kárpát-medencében készültek, erre utalhatnak a németóvári³³ és a Szolnok megyei szórvány öntőminták,³⁴ azonban a németóvári öntőminta eredetisége megkérdőjelezhető, míg a Szolnok megyei példány pedig szórvány jellege miatt szélesebb idő intervallumban is keltezhető.³⁵

A TEMETŐTÖREDÉK RÖVID ÉRTÉKELÉSE

A Sárszentágota-Óvada lelőhelyen feltárt 32. sír feltételezhetően egy nagyobb sírszámú temető részét alkotta. A temetőrészlet a 10. század vége és a 11. század közepe közé helyezhető. Amennyiben azonban a 9. sírből származó, elpusztult ezüst érme egyik első királyunkhoz köthető, akkor a temetőrészlet használati ideje tovább szűkíthető a 11. század első felére.

A temetőtöredék jelentőségét növeli, hogy jelenleg Fejér megyében mindössze két teljesen feltárt és

29 PETKES 2014. (megjelenés alatt). Az általam 1. d.1. típusba sorolt félhold alakú csüngők a következő helyekről kerültek elő: Sárbogárd-Tringer tanya 84. sír, Ógyala-Bagota 36. sír, Nagyvárád, Csanytelek, Pomáz, Győr vagy 1.a.9. típus: Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír; Szakcs 6. sír, Székesfehérvár-Sóstó.

30 PETKES 2014. (megjelenés alatt). A különböző jellegzettségek alapján jelenleg, tartva Kralovánszky Alán (KRALOVÁNSZKY 1959, 77.) által felvázolt szempontokat, a jelenleg ismert leletanyag 8 típusra és számos altípusra osztható.

31 WOSINSZKY 1896, 1036–1038.; FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 36. Nr. 310.; ÓDOR 1999, 160. Nr. 49.

32 BÓNA 1978, 139.

33 HAMPEL 1907, 266–267.

34 MADARAS 2001, 195. 18. kép

35 MADARAS 2001, 177.

közzétett temető ismert a vizsgált korszakból,³⁶ míg a megyei legnagyobb sírszámú kora Árpád-kori temetője jelenleg feldolgozás alatt áll.³⁷ A megyéből ismert további kora Árpád-kori temetők közül többségéből csak néhány sír került feltárássra (*a teljesség igénye nélkül: Alcsútdoboz-Göbölpuszta, Csákberény-Homokbánya, Rácalmás-Táncsics Mihály utca, stb...*) vagy olyan mértékben feldúltak (*pl.: székesfehérvári temetők*), hogy a modern régészeti kutatáshoz nem tudnak újabb adatokkal hozzájárulni.³⁸ Így a korszak régészeti kutatásban általánosan elfogadott vélemény, mely szerint a kora Árpád-kori Dunántúl legjellegzetesebb temetőtípusa a korábbi terminológia szerint a nagy sírszámú, ún. soros, köznépi temető, Fejér megyében több ok miatt is (*pl.: a korszak régészeti kutatottsága*) további finomításra, pontosabb kidolgozásra szorul, melyhez fontos adatokkal járulhat hozzá a már ismert temetkezések hitelesítése, esetleges további kutatása.

A Sárszentágota-óvodai 10–11. századi temető kiválóan illeszkedik a területen már korábban ismert kora Árpád-kori telepek és temetők rendszerébe, melyek elsősorban a korábbi római úthálózat elemeihez igazodnak, illetve a folyók és patakok közelébe, jelen esetben a Sárvíz ÉÉNy-DDK-i lefolyású medencéjébe telepedtek le, kerülve az alacsony ártérbe valamint a megye déli területének egy jelentős részért uraló magas löszplatókon való megtelepedést.

További érdekes párhuzam figyelhető meg a sárszentágotai és a székesfehérvári temetők elhelyezkedés között. Mindkét esetben állandó vagy időszakos vízfolyásokkal, valamint tavakkal és mocsarakkal részben vagy csaknem teljesen határolt területre telepedtek. Ez utal a korszak magyarságának területhasználati stratégiájára, amely a megtelepedéshez szükséges feltételekhez és az adott terület környezeti elemeinek ésszerű felhasználásához kapcsolódik.³⁹

IRODALOM

- BÓNA 1978 = Bóna, I.: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaujváros. – Árpád-kori templom és temető Dunaujváros déli határában. *AlbaRegia* 16 (1978) 99–157.
- CSUKÁS 1974a = Csukás Gy.: Sárszentágota, Óvoda. *RégFüz* 27 (1974) 76.
- CSUKÁS 1974b = Csukás Gy.: Sárszentágota-Kindergarten. *ArchÉrt* 101 (1974) 322.
- CSUKÁS 1975a = Csukás Gy.: Sárszentágota, Óvoda. *RégFüz* 28 (1975) 100.
- CSUKÁS 1975b = Csukás Gy.: Régészeti kutatások. – Sárszentágota, Óvoda. *AlbaRegia* 14 (1975) 367.
- CSUKÁS 1976 = Csukás Gy.: Régészeti kutatások. – Sárszentágota, Óvoda. *AlbaRegia* 15 (1976) 274.
- K. ÉRY 1968 = K. Éry K.: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archeological and anthropological data. – A sárbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján. *AlbaRegia* 8–9 (1968) 93–147.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962 = Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora-Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok II. Budapest 1962.
- GIESLER 1981 = Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brdo Kultur. *PZ* 56 (1981) 3–167.
- HAMPEL 1907 = Hampel J.: A honfoglalók emlékei. In: Csánki Dezső (szerk.): Árpád és az Árpádok. Budapest 1907, 105–124.
- HATHÁZI 1994 = Hatházi G.: *Sárszentágota és térsége története a kezdetektől a törökkor végéig*. In: Farkas Gy. (főszerk.): Sárszentágota múltjából. Sárszentágota 1994, 12–49.
- HATHÁZI 1996 = Hatházi G.: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. – *Archäologische Spuren der Ansiedlung der Petschenegen im Komitat Fejér*. *Savaria* 22/3 (1996) 223–248.
- B. HORVÁTH 1979 = B. Horváth J.: A Dunaujváros-öreghegyi honfoglalás kori temető. – *Der landnahmezeitliche Friedhof von Dunaujváros-Öreghegy*. *AlbaRegia* 17 (1979) 275–296.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékegyháza. – *Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*. Nyíregyháza 2003.
- KISS 1969 = Kiss, A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Friesinger, H. – Daim, F. (Hrsg.): *Die Bayern und ihre Nachbarn II*. Wien. 217–389.
- KISS 2000 = Kiss G.: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. – *Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.

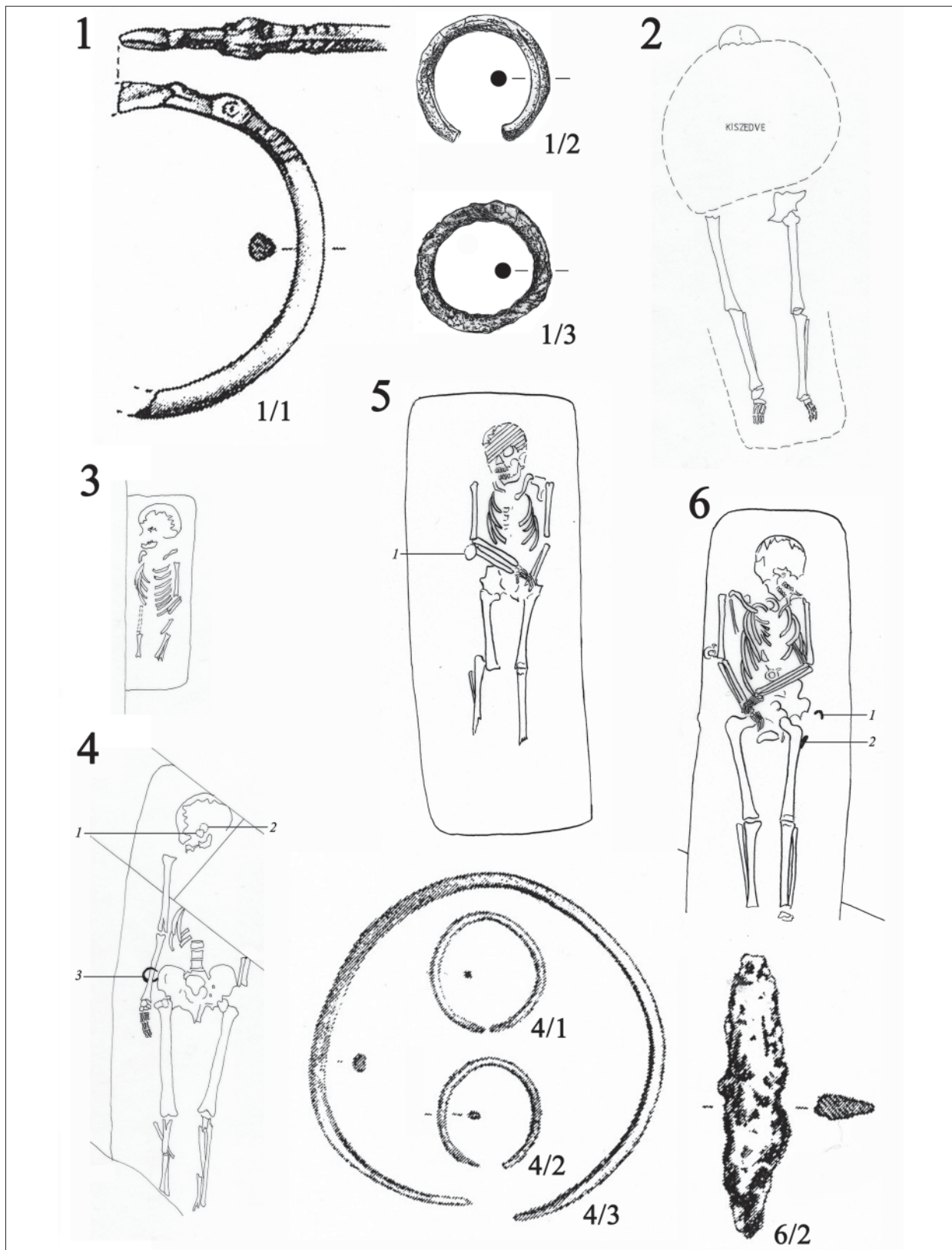
36 Dunaujváros-Öreghegy (B. HORVÁTH 1979, 275–296.), Sárbogárd-Tringer tanya (K. ÉRY 1968, 93–147.).

37 A Bónai István és B. Horváth Jolán által feltárt 795 síros Rácalmás-göböljárású temető jelenleg még nem közzétett.

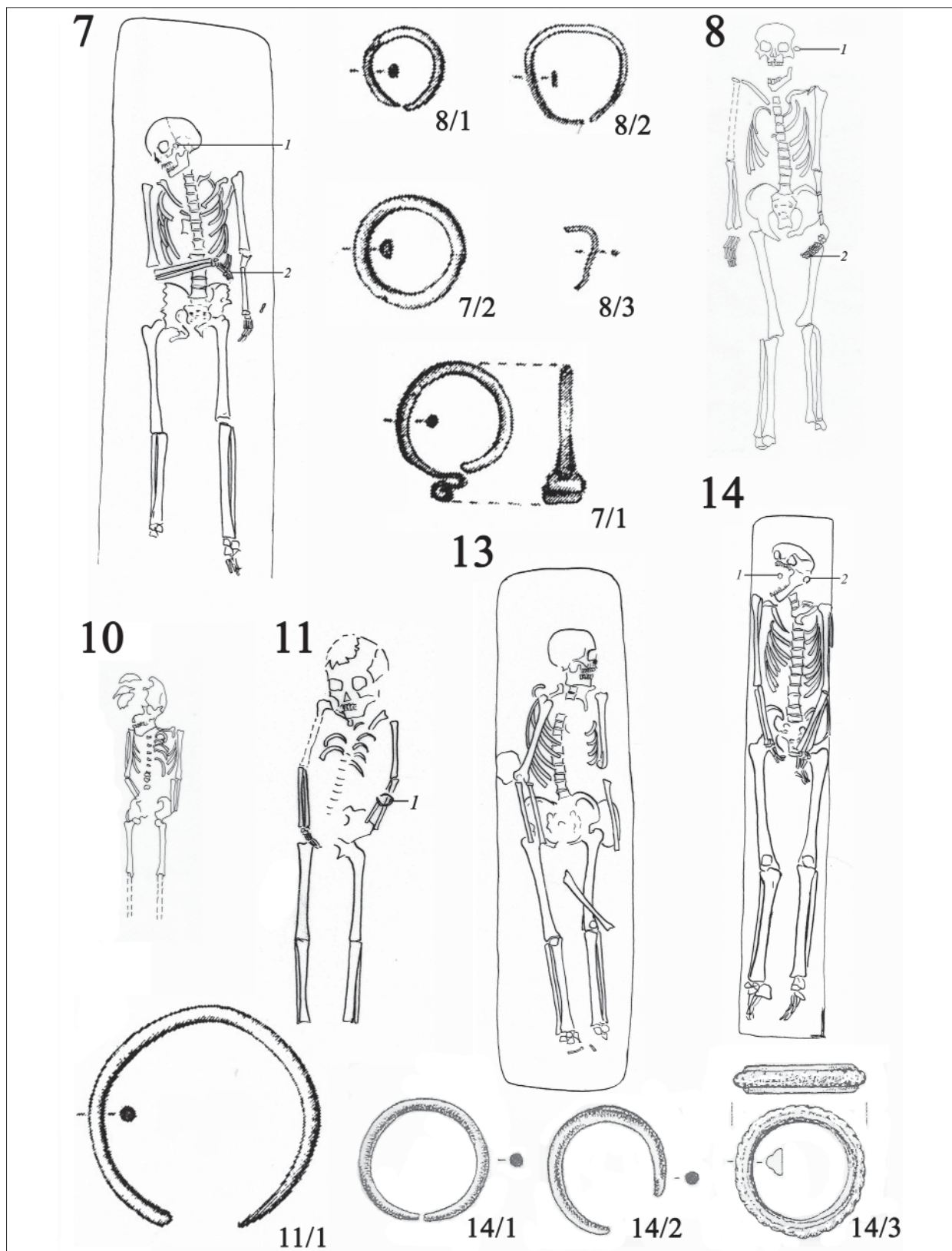
38 PETKES 2012, 67–121.

39 Ezúton szeretnék köszönetet mondani a lelőhely közlési jogáért Hatházi Gábornak, a rajzokhoz nyújtott segítségükért Boldog Zoltának és Fűkőh Dánielnek, valamint a székesfehérvári Szent István Király Múzeum munkatársainak az önzetlen segítségükért, mellyel elősegítették a munkámat.

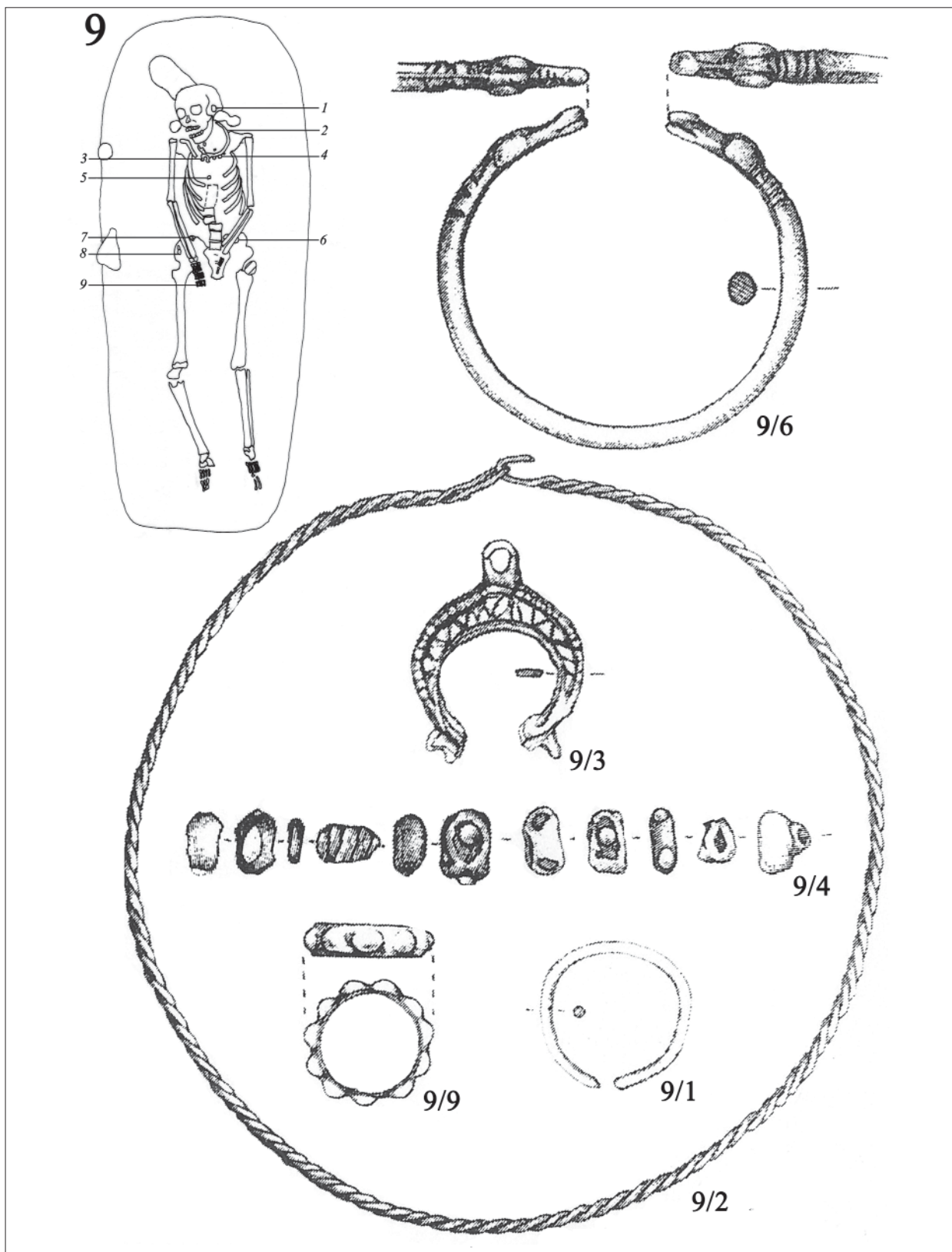
- KOVÁCS 1984 = Kovács, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. VAH VI. 1984.
- KOVÁCS 1986 = Kovács, L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán, II. A homokbányai temetőrészlet. (Adalékok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa, II. Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schlaftlochklappen sowie der trapezförmigen Steigbügel.) CommArchHung 1986, 93–121.
- KRALOVÁNSZKY 1959 = Kralovánszky A.: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. – Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10.–11. Jh. im Karpathenbecken. ArchÉrt 87 (1959) 76–82. XII–XVIII. tábla.
- LANGÓ 2001 = Langó P.: Megjegyzések a honfoglalás kori huzal- és sodrott karperecek tipológiájával kapcsolatban. (Beiträge zur Tracht Benutzungszeit der Draht, und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10–11 Jh.) JAMÉ 42 (2001) 33–57.
- MADARAS 2001 = Madaras L.: VII–VIII. századi avar temetőrészlet Berekfürdőről. – Der awarische Friedhofsteil aus den 7–8. Jahrhunderten in Berekfürdő. Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12 (2001) 173–196.
- MESTERHÁZY 1965 = Mesterházy K.: Az S-végű karikák elterjedése a Kárpát-medencében. – Die Verbreitung des Haarrings mit S-Ende im Karpatenbecken. DMÉ 47 (1962–1964) [1965] 95–113.
- MESTERHÁZY 2002 = Mesterházy K.: Dunántúl a 10. században. Századok 136 (2002/2) 327–340.
- ÓDOR 1999 = Ódor J.: Honfoglalás és kora Árpád-kori soros temetők sírleleteinek katasztere Tolna megyében. WMMÉ 21 (1999) 151–173.
- PETKES 2012 = Petkes Zs.: Honfoglalás és kora Árpád-kori soros és templom körüli temetők sírleleteinek katasztere Fejér megyében. AlbaRegia 41 (2012) 99–157.
- PETKES 2014 = Petkes Zs.: Adatok a félhold alakú csüngők értékeléséhez. Sajtó alatt.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theissgebietes im 10. Jahrhundert. In: Magyarország honfoglalás- és kora árpád-kori sírleletei, 1. Miskolc.
- RÉVÉSZ 2008 = Révész L.: Heves megye 10–11. századi temetői. – Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.
- SZABÓ 1980 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV.) EMÉ 16–17 (1978–79) [1980] 45–136.
- SZŐKE 1962 = Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Budapest, 1962.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987 = Szőke B. M.–Vándor L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. – Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. Fontes AH 1987.
- TÖRÖK 1962 = Török, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH 39. 1962.
- WOSINSZKY 1896 = Wosinszky M.: Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. I–II. Budapest 1896.

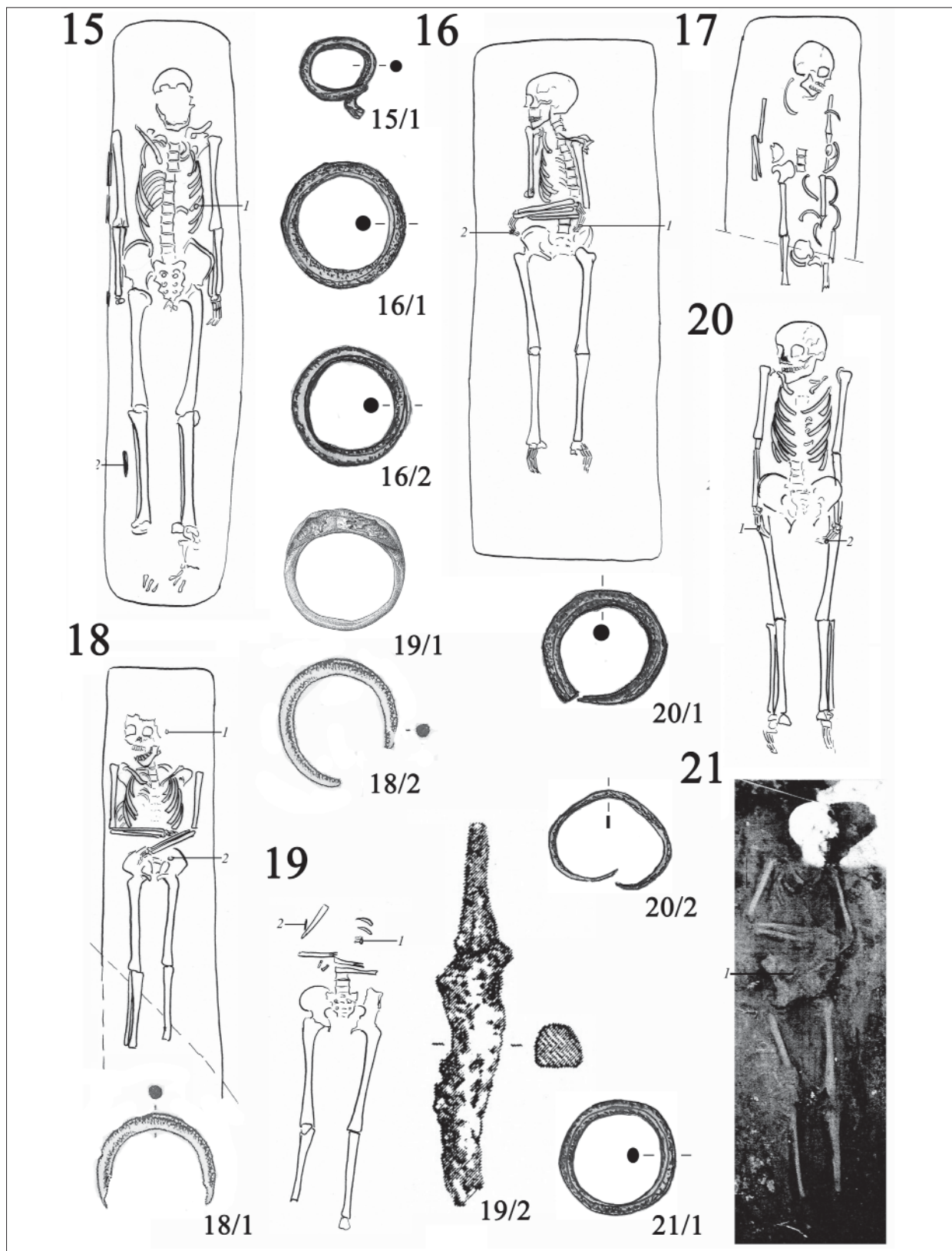
1. tábla Sárszentágota-Óvoda 1-6. sír

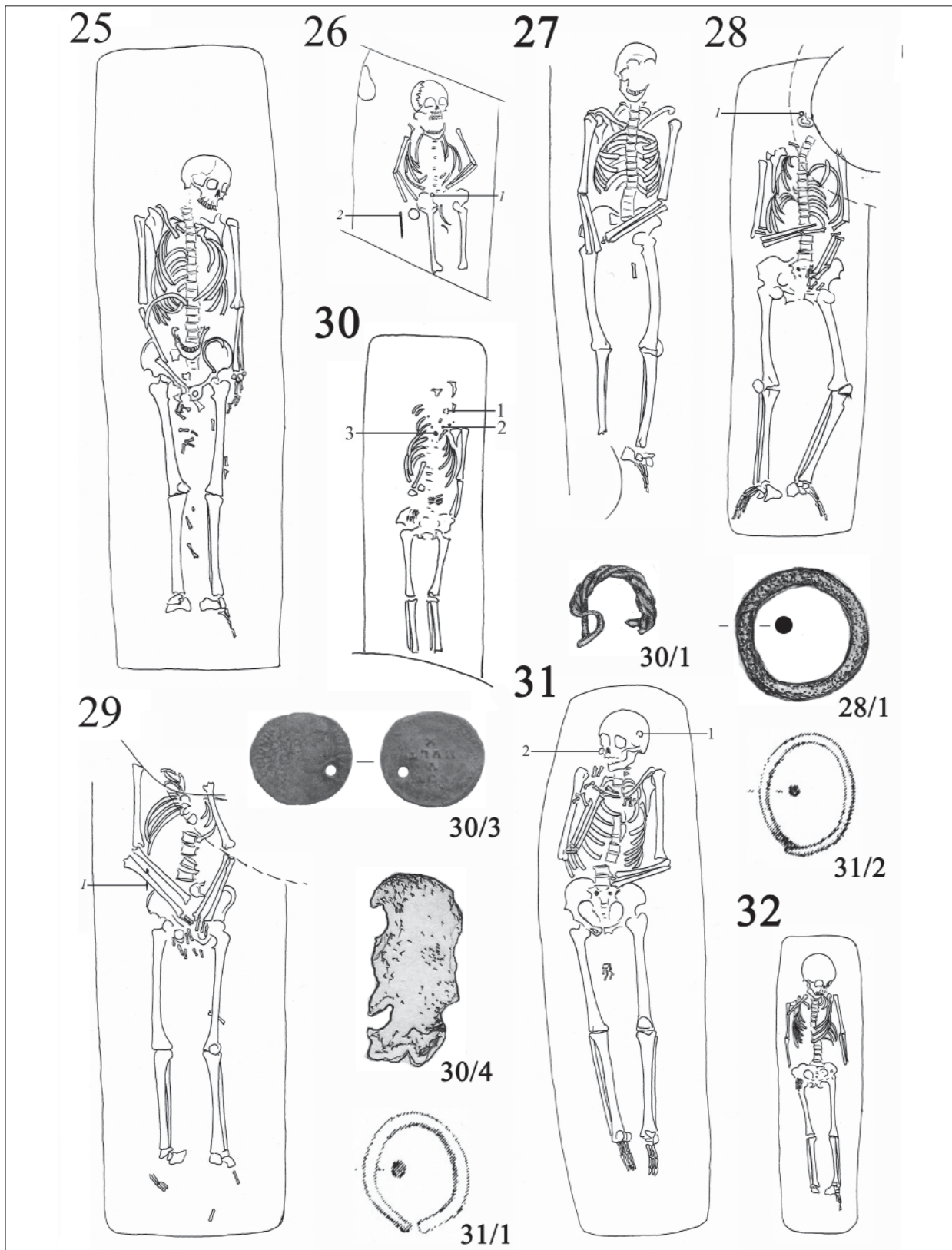
2. tábla Sárszentágota-Óvoda 7-8. sír, 10-14. sír

3. tábla Sárszentágota-Óvoda 9. sír

4. tábla Sárszentágota-Óvoda 15-21. sír

5. tábla Sárszentágota-Óvoda 25–32. sír

APPENDIX

RÁCZ PIROSKA

SÁRSZENTÁGOTA-ÓVODA 11. SZÁZADI CSONTVÁZLELETEINEK EMBERTANI VIZSGÁLATA (ADALÉK A SÁRVÍZ-VÖLGY ÁRPÁD-KORI NÉPESSÉGÉNEK EMBERTANI ARCULATÁHOZ)

BEVEZETÉS

A lelőhelyen feltárt 32 sírból a Szent István Király Múzeum Antropológiai Leltárkönyvébe 19 csontváz van bejegyezve 79.6.1 – 19. leltári számon. A leltározást követően azonban a 7. és 13. sír koponyái az embertani gyűjtemény többszöri költöztetése során elkallódtak.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A gyermekek és fiatalkorúak életkorát a fogazat,¹ a hosszúcsonatok,² valamint az elcsontosodás mértéke³ szerint határoztam meg. A felnőttek elhalálozási korát Nemeskéri–Harsányi–Acsádi⁴ módszere szerint, a koponyavarratok külső felszíne záródásának mértékét is figyelembe véve határoztam meg, s az eredményt Sjøvold⁵ táblázataiból olvastam le. A felnőttek nemét Éry–Kralovánszky–Nemeskéri⁶ módszere alapján becsültem meg. A csontok mérését Martin–Saller⁷ módszere szerint végeztem, a koponyaméretet és -jelzők kiértékelésénél Alekszejev–Debec⁸ osztályait vettem alapul. A testmagasság számításához Sjøvold⁹ mindkét nemre és összes rasszra megadott táblázatait használtam. A csontelváltozások vizsgálatnál az egyszerű megtekintéses módszert alkalmaztam.

EREDMÉNYEK

Életkor és nem szerinti megoszlás

A csontvázak alapadatait az 1. táblázat tartalmazza. A 19 egyénből a gyermekek és fiatalkorúak száma 7 (36,84

%); a 12 felnőtt (63,16 %) között 2 férfi (a felnőttek 16,66 %-a) és 10 nő (a felnőttek 83,33 %-a) volt megfigyelhető. (2. táblázat) Feltűnő a férfiak alacsony aránya, ami a részfeltárás következménye lehet.

Mérési eredmények

A felnőttek méreteit a 3. táblázat tartalmazza. A koponyák jellemzői mindössze két nő esetében voltak vizsgálhatók. Egyikük (16. sír) koponyája hosszú és igen széles, jelzője szerint rövid (brachykran); másikuk (21. sír) koponyája ugyancsak hosszú, de csupán középszéles, jelzője így középhosszú (mesokran). Típusuk szerint mindkét nő az európid nagyrasz cromagnoid alrasszába sorolható.

A kis sárszentágotai minta legfőbb jellemzője a férfiak és nők természetének magas volta.

A hosszúcsontokat 2 férfi és 6 nő esetében lehetett mérni. A két férfi termete igen magas (15. sír), illetve magas (25. sír). A nők közül 5 magas (7., 8., 19., 20. és 31. sír), és mindössze egy kisközepes termetű (16. sír). A nők termetátlaga 160,62 cm, ez az érték is a magas kategóriába esik.

Csontelváltozások

A különféle csontelváltozások egyének szerinti előfordulása az alábbi.

7. sír, 53-59 éves nő. Az 1. nyakcsigolyán mindkét nyakszirtcsonti ízületi felszín (fovea articularis superior) kettéosztott. A jobb karcsonton a singcsonti ízesülés mélyedésében nyílás (foramen olecrani), a bal oldal nem vizsgálható.

9. sír, 15-18 éves fiatal. Enyhe csonthártyagyulladás

1 SCHOUR–MASSLER 1941, 1153–1160.

2 STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978, 53–69.

3 FEREMBACH–SCHWIDETZKY–STLOUKAL 1979, 1–32; SCHINZ–BAENSCH–FRIEDL–UEHLINGER 1952.

4 NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960, 103–115.

5 SJØVOLD 1975, 9–22.

6 ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963, 41–90.

7 MARTIN–SALLER 1957.

8 ALEKSZEJEV–DEBEC 1964

9 SJØVOLD 1990

- (periostitis) a sing-, orsó- és szárcapocscsontokon.
10. **sír**, 4-6 éves gyermek. Felritkulás a szemüregtetőkön (cribra orbitalia, porotikus típus). Csonthártyagyulladás a sípcsontokon.
 11. **sír**, 7-14 éves gyermek. Enyhe csontvelőgyulladás (osteomyelitis) a jobb orsócsont könyökízületi részén kis sipolynylással. Csonthártyagyulladás mindkét combcsont csípő- és térdízületi részén, valamint a sípcsontok térdízületi részén.
 13. **sír**, 23-39 éves nő. A szegycsont testén áttört nyílás (fenestratio sterni).
 14. **sír**, 35-55 éves nő. A 6. és 7. nyakcsigolyán csekély elfajulás a testek peremén és az ízületi nyúlványokon.
 15. **sír**, 30-59 éves férfi. A 9. és 10. hátszigolya összecsontosodott az ízületi nyúlvány és a csigolyatest mentén (blokkcsigolya). A bal karcsonton nyílás (foramen olecrani), a jobb oldalon nincs. Elfajulás a kéz- és lábcsontok kisízületein; az egyik sajkacsonton az ízületi felszín tükkörfényesre csiszolódott. A jobb térdkalácson túlcsontosodás.
 16. **sír**, 32-36 éves nő. Varratcsontok: ossa wormiana, ossiculum incisurae parietalis; utóbbi 2 db varratcsontocska formájában a koponya jobb oldalán, a bal oldalon nincs. Felritkulás (porotikus típus) a szemüregtetőkön és a koponyaboltozaton. A hátszigolyák peremén enyhe elfajulás.
 17. **sír**, 5-7 éves gyermek. Enyhe csonthártyagyulladás a comb- és sípcsontokon.
 18. **sír**, 11-14 éves gyermek. Felritkulás (porotikus típus) a szemüregtetőkön, a koponyatető területe nem vizsgálható. Csonthártyagyulladás a comb- és sípcsontokon.
 20. **sír**, 35-55 éves nő. A jobb kulcsont szegycsonti végének belső oldalán kisebb csontkinövés (myositis ossificans). Enyhe csonthártyagyulladás a jobb sípcsont térdi részén.
 21. **sír**, 20-39 éves nő. A bal oldali falcsont lambdavarathoz közelebb eső felén, a nyílvarrat mellett, elliptikus alakú, 26 x 10 mm méretű, elmosódott szélű bemélyedés egy gyógyult törés nyoma, melyet valószínűleg tompa tárgy okozott. A koponyacsont nem szakadt át, csak külső felszíne sérült, ugyanis a belső felszínen a sérülésnek semmi nyoma nincs. Varratcsontok: ossa wormiana, ossiculum incisurae parietalis; utóbbi 1 db varratcsontocska formájában a koponya jobb oldalán, a bal oldalon nincs. Enyhe elfajulás (spondylitis) az 1. és 2. nyakcsigolya fognyúlványi ízületi felszínén.
 25. **sír**, 40-59 éves férfi. Enyhe csonthártyagyulladás a szárcapocscsontokon.
 31. **sír**, 53-59 éves nő. Enyhe elfajulás a 4-6. hátszigolyák jobb oldali ízületi nyúlványán; a 3-5. ágyékcsgigolyákon és a keresztcsonti alapon ízületi

elfajulás és peremképződmény. A bal medencelapát külső felszínén erőteljes bemélyedés látható, a jobb medencelapáton nincs.

ÖSSZEFOGLALÁS

A temető részleges feltártsága és az embertani anyag hiányossága miatt a minta összesen 19 csontvázból áll.

A 19 egyénből 6 gyermek, 1 fiatal korú, 2 férfi és 10 nő.

A vizsgálható két női koponya a jelzőértékek szerint rövid, illetve középhosszú, de mindkettő az europid nagyrasz cromagnoid alrasszának vonásait mutatja.

A testmagasság 2 férfi és 5 nő esetében magas, csupán egy nő esetében volt kisközepes.

A kóros csontelváltozások között csonthártyagyulladás, csontvelőgyulladás, csonttritkulás, ízületi károsodás és koponyasérülés volt megfigyelhető.

A fejlődési rendellenességek és anatómiai variációk közül a leletanyagon csigolyák összecsontosodása, kettéosztott ízületi felszín, karcsonti nyílás és számfeletti varratcsont fordult elő.

Mindent egybevetve, Sárszentágota-Óvoda 11. századi lelőhely embertani mintája a felnőttek europid jellege, valamint magas termete ismeretében, töredék volta ellenére is, fontos adalék a Sárvíz-völgy Árpád-kori népességeinek ismeretéhez.

IRODALOM

- ALEKSZEJEV-DEBEC 1964 = Alekszejev, V. P. – Debec, G. F.: *Kraniometrija*. Moszkva, 1964.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963 = Éry, K. – Kralovánszky, A. – Nemeskéri, J.: *Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja*. Anthropologiai Közlemények 7. (1963) 41-90.
- FEREMBACH-SCHWIDETZKY-STLOUKAL 1979 = Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M.: *Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett*. Homo 30. (1979) 1-32.
- MARTIN-SALLER 1957 = Martin, R. – Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie. I-II*. Stuttgart, 1957.
- NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960 = Nemeskéri, J. – Harsányi, L. – Acsádi, Gy.: *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*. Anthropologischer Anzeiger 24. (1960), 103-115.
- SCHINZ-BAENSCH-FRIEDL-UHHLINGER 1952 = Schinz, H. – Baensch, W. – Friedl, E. – Uehlinger, E.: *Ossifikationstabelle*. – In: *Lehrbuch der Röntgen-Diagnostik*. 5. Aufl. Thieme, G. Verlag, Stuttgart, 1952.

SCHOUR–MASSLER 1941 = Schour, J. – Massler, M.: *The Development of Human Dentition*. Journal of American Dental Association 28. (1941) 1153–1160.

SJØVOLD 1975 = Sjøvold, T.: *Tables of the combined Method for Determination of Age at Death given by Nemeskéri, Harsányi et Acsádi*. Anthropologiai Közlemények 19. (1975) 9–22.

SJØVOLD 1990 = Sjøvold, T.: *Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation*. Human Evolution V. (1990) 431–447.

STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978 = Stloukal, M. – Hanáková, H.: *Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*. Homo 29. (1978) 53–69.

Sírszám	Lelt. sz.	Nem	Nemi jelegek száma	Nemi kifejezettség	Becsült életkor	Az életkorbecslés alapja:			
						Külső koponyavarrat	Szeméremcsonti felszín	Karcsontcsontléc-Rendszere	Combcsontcsontléc-rendszere
4.	79.6.1.	nő ?	5	-0,20	23-39	Fogazat			
5.	79.6.2.	gyermek	–	–	7-11	Fogazat			
7.	79.6.3.	nő	5	-0,60	53-59	–	IV	IV	II-III
8.	79.6.4.	nő	4	-1,25	40-59	–	–	–	III
9.	79.6.5.	ifjú	–	–	15-18	Csontosodás			
10.	79.6.6.	gyermek	–	–	4-6	Fogazat			
11.	79.6.7.	gyermek	–	–	7-14	csonthossz, csontosodás			
13.	79.6.8.	nő?	–	–	23-39	Becslés			
14.	79.6.9.	nő	3	-1,67	35-55	–	II	–	–
15.	79.6.10.	férfi	–	–	30-59	–	–	II	–
16.	79.6.11.	nő	17	-1,176	32-36	I	II	II	II
17.	79.6.12.	gyermek	–	–	5-7	csonthossz, csontosodás			
18.	79.6.13.	gyermek	–	–	11-14	csonthossz, fogazat			
19.	79.6.14.	nő	2	-1,00	20-39	Becslés			
20.	79.6.15.	nő	4	-0,50	35-55	–	–	–	II
21.	79.6.16.	nő	12	-0,75	23-39	I	–	–	–
25.	79.6.17.	férfi	2	+1,50	40-59	–	–	–	III
26.	79.6.18.	gyermek	–	–	5-7	Csonthossz			
31.	79.6.19.	nő	5	-0,60	53-59	–	III	IV	IV

1. táblázat A csontvázak alapadatai

Korcsoport	Gyermek, ifjú	férfi	nő	Összesen
Gyermek (0–6 év)	3	–	–	3
Gyermek (7–14 év)	3	–	–	3
Ifjú (15–19 év)	1	–	–	1
Felnőtt (20–X év)	–	2	10	12
Összesen	7	2	10	19

2. táblázat Nemek és korcsoportok szerinti megoszlás

Martin No.	Férfiak		Nők								
	15. sír	25.sír	7. sír	8. sír	16. sír	19. sír	20. sír	21. sír	31.sír		
1	–	–	–	–	175	–	–	176	–		
5	–	–	–	–	100	–	–	–	–		
8	–	–	–	–	146	–	–	138	–		
9	–	–	–	–	91	–	–	91	–		
17	–	–	–	–	122	–	–	–	–		
20	–	–	–	–	109	–	–	114	–		
40	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
45	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
47	–	–	–	–	106	–	–	–	–		
48	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
51	–	–	–	–	42	–	–	–	–		
52	–	–	–	–	30	–	–	–	–		
54	–	–	–	–	24	–	–	–	–		
55	–	–	–	–	48	–	–	–	–		
65	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
66	–	–	–	–	89	–	–	95	–		
8 : 1	–	–	–	–	82,02	–	–	78,41	–		
17 : 1	–	–	–	–	68,54	–	–	–	–		
17 : 8	–	–	–	–	83,56	–	–	–	–		
20 : 1	–	–	–	–	61,24	–	–	64,77	–		
20 : 8	–	–	–	–	74,66	–	–	82,61	–		
9 : 8	–	–	–	–	62,33	–	–	65,94	–		
47 : 45	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
48 : 45	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
52 : 51	–	–	–	–	71,43	–	–	–	–		
54 : 55	–	–	–	–	50,00	–	–	–	–		
Humerus	l	j	367	335	311	–	282	–	–	–	330
		b	356	–	–	–	277	–	–	–	323
Radius	l	j	–	259	223	–	215	–	233	–	234
		b	273	–	–	–	–	–	–	–	237
Ulna	l	j	–	–	–	–	239	–	256	–	255
		b	292	–	–	–	235	–	–	–	255
Femur	l	j	–	471	420	420	372	433	428	–	429
		b	–	474	–	415	374	434	425	–	431
	19	j	–	51	42	43	39	–	45	–	45
		b	–	50	–	43	39	41	44	–	45
Tibia	l	j	–	–	–	347	320	–	–	–	–
		b	–	–	–	–	319	–	–	–	–
Fibula	l	j	–	–	–	–	308	–	–	–	–
		b	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Termet	j+b	182,99 igen magas	173,43 magas	160,45 magas	160,25 magas	151,08 kisközepes	163,34 magas	163,02 Magas	–	–	165,59 magas

3. táblázat A koponyák és vázcsontok méretei és jelzői

